

Отримано: 27 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 09 жовтня 2017 р.

Прийнято до друку: 12 жовтня 2017 р.

e-mail: olgalingva55@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-64-67

Степанова О. І. Лексико-семантичні особливості термінів корекційної педагогіки / О. І. Степанова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 64–67.

УДК 811.161.2'373:376

Степанова Ольга Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології (дошкільної та корекційної) імені проф. Т. І. Поніманської, Рівненський державний гуманітарний університет

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНІВ КОРЕКЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті розглянуто спеціальну лексику корекційної педагогіки, проаналізовано її структурну організацію в термінологічному полі, визначено місце одиниць у семантичному полі, їхній взаємозв'язок з іншими лексемами термінологічного словника, здійснено семний аналіз номінативних одиниць і семантичних процесів у сфері вузькоспеціального вживання. Термін спеціальної педагогіки досліджено як системну одиницю, що розвивається під впливом як інтра-, так і екстралінгвальних чинників.

Ключові слова: термін, термінологічна система корекційної педагогіки, лексико-семантична група, лексико-семантичне поле, синонімія, антонімія, паронімія, полісемія.

Степанова Ольга Івановна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки і психології (дошкільної і корекційної) імені проф. Т. І. Поніманської, Ровенський державний гуманітарний університет

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ КОРРЕКЦИОННОЙ ПЕДАГОГИКИ

В статье рассматривается специальная лексика коррекционной педагогики, анализируется её структурная организация в рамках терминологического поля, определяется место единиц в семантическом поле, их взаимосвязь с другими единицами терминологического словаря, осуществляется семный анализ номинативных единиц и семантических процессов в области узкоспециального употребления. Термин специальной педагогики исследуется как системная единица, которая развивается под влиянием как интралингвистических, так и экстралингвистических факторов.

Ключевые слова: термин, терминологическая система коррекционной педагогики, лексико-семантическая группа, лексико-семантическое поле, синонимия, антонимия, паронимия, полисемия.

Olha Stepanova,

Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology (Preschool and Corrective) named after Prof. T. I. Ponimanska, Rivne State Humanitarian University

LEXICO-SEMANTIC PECULIARITIES OF THE TERMS CORRECTIONAL PEDAGOGY

The article is devoted to main aspects of linguistic analysis of Ukrainian special pedagogy. The question of terminological variation is not only linguistic one, but a question of scientific importance at any branch of knowledge. Terminology is an inextricably linked and mutually conditioning essence. Scientific speech is one of the registers of the modern literary language. In comparison with other areas of functioning of the language, it has its own inherent semantic features associated with the solution of specific problems of professional communication. The study of terminological variation is explained by a reference to the pragmatic functions of scientific writing, the conditions of its course, the methods of accumulation and condensation of scientific knowledge in special texts. Various terminological taxonomy variants demonstrate the relevance of the topic and finding different approaches to their classification.

In the article the special vocabulary correctional pedagogy, analyzed its structural organization within the terminology of the field is definitely the place units in a semantic field, their relationship with other units of the term dictionary made the semantic analysis of the nominative units and semantic processes in the field of highly specialized. We consider the term in the system and outside, placed the emphasis on signs, the main background and pragmatic characteristics of the term as a semiotic unit.

Key words: term, terminological system correctional pedagogy, lexical-semantic, lexical-semantic field, synonyms, antonyms, homonymy, paronymy, polysemy.

Сучасний етап розвитку української лінгвістики відзначається активізацією вивчення галузевих термінологічних систем. Ґрунтовно досліджено психологічну, біологічну, юридичну, медичну й інші термінології.

Розвиток системи освіти України в ХХІ сторіччі вимагає уточнення змісту низки педагогічних термінів і понять, тому що відсутні наукові розвідки метамови цієї професійної діяльності. Об'єктивне висвітлення термінології названої галузі знань дуже своєчасне через активне поповнення української системи освіти новими термінами і поняттями. Такий аналіз допоможе виявити нові особливості формування термінологічної лексики, дасть змогу простежити вплив суспільства на мову, окреслити основні тенденції розвитку загальнолітературної мови, оскільки термінологія дуже чутлива до всіх змін, що відбуваються в мові.

Проблему становлення і функціонування наукової термінології широко висвітлили як українські, так і закордонні вчені: Н. Васильєва, К. Городенська, В. Дубічинський, А. Д'яков, В. Івашенко, Т. Кияк, Н. Подольська, І. Кочан, З. Куделько, Т. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Л. Симоненко та ін., питання термінологічної лексикографії, її нормування дослідили Л. Боярова, Т. Панько, А. Д'яков, Б. Рицар та ін. Мовознавці проаналізували особливості термінологічного планування, а також охарактеризували зовнішню форму термінів з огляду на мовну інтерференцію (А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько).

На думку вчених, особливого вивчення потребує термінологічна система корекційної педагогіки. Осмислення термінів цієї галузі знань відбувається через вивчення їхньої семантики, оскільки деякі дефініції мають неоднозначне трактування в різних джерелах. Сучасні галузі корекційної педагогіки України (*сурдопедагогіка, олігофренопедагогіка, логопедія, логодидактика* та ін.) перебувають на стадії становлення, у зв'язку з чим потребують уточнення їхні визначення.

Очевидно, для цього варто враховувати мету і завдання кожної дисципліни. Наприклад, в «Українському педагогічному словнику» подано таке визначення терміна *логопедія* – «теорія і практика подолання порушень розвитку мовлення у дітей, розділ дефектології» [3, с. 87]. «Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ» розглядає *логопедію* як «науку, що вивчає людей з мовленнєвими порушеннями і розробляє методи корекційно-педагогічної роботи з ними» [5, с. 147]. У підручнику «Логопедія» наголошено, що *логопедія* – «це наука про порушення мовлення, про методи їхнього попередження, виявлення і усунення засобами спеціального навчання і виховання» [4, с. 4]. Наведені дефініції поняття *логопедія* недостатньо повно розкривають його смисл. У першому прикладі термін *логопедія* вузько розглянуто як розділ дефектології, що досліджує тільки дитячу вікову групу. У другому і третьому визначеннях *логопедію* визнано самостійною наукою, але її об'єкт і предмет сформульовано по-різному. Спільними в цих дефініціях є основне поняття – порушення мовлення.

На нашу думку, щоб уточнити поняття *логопедія*, потрібно звернутися до генези понять *логопедія* і *порушення мовлення*, логіки та джерел формування логопедичного понятійно-термінологічного апарату.

Лексема *логопедія* походить від двох грецьких коренів: *logos* – «слово, мовлення» + *paideia* – «виховання, навчання». Отже, сам термін визначає логопедію як педагогічну науку про виховання мовлення, але її соціогенетичні корені закладені в багатьох галузях людського знання.

Періоди розвитку науки про виховання мовлення насамперед пов'язані з гуманістичною спрямованістю суспільної свідомості та становленням таких основних напрямів, як медицина, лінгвістика, психологія, педагогіка.

Мета статті – проаналізувати семантику термінів корекційної педагогіки та специфіку їхнього функціонування.

Термінологія корекційної педагогіки – це сукупність термінів і термінологічних словосполучень, зафіксованих у словниковій, довідковій, науковій, науково-методичній літературі, що позначають спеціальні поняття цієї галузі знань. Об'єднання досліджуваних термінів в одне семантичне поле сприяє наявності у їхніх значеннях загальної семи 'порушення, відхилення від нормального розвитку'. У структурі смислового змісту спеціальних одиниць цей компонент може посідати різні яруси, бути репрезентований або на категорійному, або на диференційному рівні [6, с. 101].

Зі стратифікаційного погляду, більшу частину аналізованого матеріалу становлять терміни – нормативні спеціальні одиниці: а) вузькоспециального вживання (*аутизм, олігофрен, реактивні розлади, вербалізм, сліпі, слабозорі, тактильна дислексія, шриффт Брайля* тощо); б) загальнонаукові, зумовлені взаємодією корекційної педагогіки з іншими науками: медициною, психологією, лінгвістикою та ін. (*дефект, патологія, формування, розвиток, клініка розумової відсталості, гаркавість, мова, мовлення, граматичні категорії* тощо). Незначна частина досліджуваних термінів – це стилістично забарвлені лексеми, здебільшого використовувани в усному спілкуванні (*вовча паща, заїка, дебіл, імбецил, ідіот* та ін.).

За тотожністю категорійно-лексичної семи в полі корекційної педагогіки можна виділити п'ять лексико-семантичних груп найменувань (ЛСГ): 1) наукові дисципліни дефектології (*логопедія, амбліологія, тифлопедагогіка* та ін.); 2) актанти корекційно-педагогічного процесу (*педагог, логопед, діти з порушенням мовлення* тощо); 3) паталогії (*брадилія, дислалія, ринолалія* та ін.); 4) симптомів порушень психофізичного розвитку (*дефект, етіологія, екзогенний чинник* тощо); 5) методів і прийомів корекційного впливу (*метод ігнорування, метод здорового сміху, самокорекція* та ін.). У досліджуваних лексико-семантичних групах на глибинному рівні чітко простежуємо ієрархічний принцип їхньої організації: внутрішня структура ЛСГ може бути наглядно репрезентована у вигляді лексичних підгруп, що формуються за принципом семантичного звуження. Ономатемами в кожній ЛСГ підпорядковані базовим,

найбільш узагальненим одиницям – гіперонімам, кількісний склад яких обмежений. Лексеми, які їх конкретизують, змістовно багаті, означають одиничні поняття з більш вузьким семантичним обсягом. Наприклад, за семою ‘порушення’ закріплене визначення окремих фактів патологічного розвитку особистості дитини – дефекти психіки, слуху, зору, мовлення та ін.

Системно-семасіологічний підхід до дослідження словникового складу мови висуває на перший план аналіз його внутрішньої семантичної структури, системних характеристик. На парагматичному рівні лексику української мови розглядають в аспекті семантичних зіставлень, які дають змогу виявити різні об’єднання слів, тобто міжслівну кореляцію. Такими є системноутворювальні відношення синонімії та полісемії – на основі змістовної подібності; антонімії – протиставлення; гіпонімії – включення та ін. [2, с. 271].

Для термінологічної системи важлива однозначна відповідність терміна і наукового поняття. Проте в термінології корекційної педагогіки ця вимога непослідовна. Приміром, багатозначність термінів – традиційна риса для цієї галузі знань (напр., *корекційна педагогіка – дефектологія – спеціальна педагогіка; аномалія – відхилення; звуковимовна – артикуляція звуків* та ін.). Феномен багатозначності корекційної термінології має складну природу, мотивовану внутрішньонауковими, соціальними, лінгвокультурними і лінгвістичними чинниками [1, с. 14]. Одним із наслідків подолання полісемії термінології є поява запозичених термінів, наприклад: *метод аналізу – кейс-метод* тощо.

У семантичному полі корекційної педагогіки зафіксовано значну кількість синонімічних пар, рядів, гнізд.

Лексична варіантність термінів корекційної педагогіки представлена абсолютними синонімами-дублетами (*дитина з порушенням мовлення – логопат*); стилістичними термінами-синонімами (*родинне виховання – батьківська педагогіка*). Власне термінологічними синонімами є тільки такі терміни, у яких за близькості диференційних ознак різне і звукове оформлення, і зміст (*освітній простір – освітнє середовище*).

Відношення абсолютної синонімії та дублетності термінів характеризується однаковим набором семантичних значень, а також високою можливістю взаємозамінності в науковому контексті. Наприклад, значення синонімічних термінів *логопат, дитина з порушенням мовлення* складається з однакового набору сем: а) категорійно-граматичних – «предметності», «конкретності», «загальності», «істоти/неістоти»; б) категорійно-лексичних – «найменування актанта корекційного процесу»; в) диференційних – «спрямування корекційного процесу» – об’єкт, на який спрямовані спеціальні заходи; «об’єкт порушення» – мовлення. Так у мові реалізується семантична опозиція тотожності.

Синоніми в метамові корекційної педагогіки бувають не тільки словами-дублетами. Іноді термінологічні синоніми виражають близькі, частково подібні поняття. Зокрема, відносні синоніми реалізують приватні й еквівалентні опозиції, як-от: *діти-інваліди, аномальні діти*. Названі лексеми перетинаються за значенням, за семантичною ознакою «наявність аномалії в розвитку», проте кожне зі слів має специфічний набір сем. Не всі *аномальні діти – інваліди*, і, з іншого боку, не всі *діти – інваліди*.

Джерела (причини) виникнення синонімії у термінології різні: паралельне вживання двох запозичених лексем (*алалія – дисфазія, баттаризм – парафразія*); запозичених і вітчизняних термінів (*абулія – слабовілля; логоневроз – заїкання*); визначення, створені на основі використання власних назв (*рельєфно-крапковий шрифт – шрифт Брайля*); функціонування сучасних і застарілих термінів (*дислалія – недорікуватість, розцілина піднебіння – вовча паща*); індивідуально-авторські лексеми, використовувані нарівні із загальнозживаними (*проривна вокалізація – тверда атака звука*); фонетичні модифікації (*дисакузія – дизакузія*); тотожні синонімічні конструкції (*слухові порушення – порушення слуху*); дериваційні можливості термінів і утворення синонімічних форм (*акінезія – акінез, глухі діти – глухі, ТПМ – тяжкі порушення мовлення, ігрова терапія – ігротерапія*) та ін.

Явище антонімії, що властиве загальнолітературній мові, поширене і в царині вузькоспеціального вживання. Деякі з досліджуваних термінів мають смислові протиставлення (*норма – патологія; порушення функціональне – органічне порушення; помилки еволюційні – патологічні помилки* тощо). Систему антонімії в аналізованому мовному матеріалі становлять наукові поняття, пов’язані з протиставленням денотатів корекційної педагогіки. Таке протиставлення відбувається в межах заміни одного родового поняття видовими, диференційні семи яких мають протилежні значення за якісними, кількісними, просторовими, часовими й іншими ознаками: *дефект центральний – дефект периферійний; больова фіксація – нульова фіксація; короткозорість – далекозорість; мова багата – мова бідна; мовлення імпресивне – мовлення експресивне* та ін.

Стилістичною неоднорідністю позначене і функціонування в термінологічній системі корекційної педагогіки слів-паронімів. І хоча серед основних чинників, що визначають особливість корекційних паронімів, є семантична зумовленість, вони ніколи не можуть довільно заступати один одного без певних стилістичних настанов. Кожна паронімічна пара, як правило, має свою специфіку, тому пі час зіставлення паронімів виявляється здатність кожного з них до сполучення з іншими словами. Наприклад: *праксіс кінетичний* (який забезпечує відтворення послідовності рухів, зокрема артикуляційних) / *кінестетичний* (який забезпечує виконання окремих ізольованих рухів, зокрема артикуляційних), *дислалія* (порушення звуковимови при збереженому слухові й іннервації органів артикуляції) / *дислексія* (порушення

писемного мовлення, вужче – порушення читання), *аферентний* (який забезпечує аналіз м'язових відчуттів) / *еферентний* (який забезпечує аналіз мозкових сигналів), *прогнатія* (щелепна аномалія, коли верхня щелепа суттєво виступає вперед порівняно з нижньою) / *прогенія* (щелепна аномалія, коли нижня щелепа суттєво виступає порівняно з верхньою) тощо.

Таким чином, дослідження аналізованого матеріалу свідчить, що об'єднання одиниць у цілісне семантичне поле ґрунтується на екстралінгвальних чинниках. Наявність в об'єктивній дійсності різних відхилень від нормального психофізичного розвитку дітей зумовила появу нових лексичних одиниць у тематичному просторі корекційної педагогіки – так діє екстралінгвальний чинник на розвиток спеціальної лексики.

Найбільш поширені ЛСГ таких найменувань: актантів корекційного процесу патологій психофізичного розвитку та їхніх симптомів; методів і прийомів корекційного впливу; назви суб'єктів, які здійснюють корекційні заходи, і об'єктів, на які ці заходи спрямовані; різноманітних відхилень від нормального розвитку дітей; різних способів взаємовпливу корекційного педагога й аномальної дитини задля корекції порушень.

Виділення подібних за значенням денотатів зовнішнього світу, називання їх мовними одиницями дало змогу виокремити аналізовані слова, словосполучення в самостійне термінологічне поле.

Отже, термінологія корекційної педагогіки – динамічна система, що удосконалюється і перебуває в постійному розвитку. Водночас досліджувана терміносистема є цілісним об'єднанням, досить стабільним і усталеним. Однак їй властиві явища, що не повинні бути в «ідеальних» термінологічних системах: терміни-дублети, абсолютні синоніми, багатозначні спеціальні лексеми, терміни-пароніми. Усунення цих недоліків термінології корекційної педагогіки буде джерелом її подальшого розвитку й удосконалення. У цьому полягає перспектива нашої подальшої роботи.

Література:

1. Бевз Т. О. Семантичні інновації, структурні моделі та функції педагогічної лексики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. О. Бевз. – Вінниця, 1996. – 16 с.
2. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Грпфіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посібник / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : Академія, 2006. – 368 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 206 с.
4. Логопедія : підручник / [за ред. М. К. Шеремет]. – Вид. 3-тє. – К. : Слово, 2015. – 776 с.
5. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда ДНЗ / Ю. В. Рібцун. – Х. : Основа, 2012. – 239 с.
6. Тищенко О. М. Конотативність у термінології / О. М. Тищенко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. IV. – С. 100–103.